

SUOMEN KIELEN OPPIKIRJA

SETÄLÄ
NIEMINEN
OJAJÄRVI

OTAVA

E. N. Setälä – Kaarlo Nieminen
Aulis Ojajärvi

Verf.

SUOMEN KIELEN OPPIKIRJA

*Lehrbuch der finn.
Sprache*

HELSINGISSÄ

KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ OTAVA

Verlag

Bücher-Verzeichnis

8330

~~U 5 45~~
U 6 7 5 4 0

Alkusanat

E. N. Setälän Suomen kielen oppikirja, jonka Kaarlo Nieminen vuonna 1939 uudisti, on rakenteensa ansiosta osoittautunut koulu-käyttöön erinomaisen sopivaksi. Yli kahden vuosikymmenen kulu-essa käsitykset ovat kuitenkin niin paljon muuttuneet, että kustan-taja on katsonut välttämättömäksi oppikirjan uudistamisen.

Nyt ilmestyvässä laitoksessa vanha runko on säilytetty, joskin monessa kohdin nykyisten käsitysten mukaisesti tarkistettuna. Tarpeettomaksi koettua ainesta on täytynyt poistaa ja tarpeelliseksi havaittua ottaa mukaan. Erityisesti olen koettanut lisätä ja moni-puolistaa harjoitustehtäviä, jotta teoreettisesta kielentarkastelusta päästäisiin nuorille sopivampaan ja oppimisen kannalta hyödylli-sempään havainnollisuuteen. Lauseenjäsennyksen peruskysymys-ten ja metodin selvittämiseen on kiinnitetty entistä suurempi huomio. Olen myös kautta linjan pyrkinyt yksinkertaistamaan esitystä sekä siirtämään käytännön ja ikäasteen kannalta tarpeetonta tieto-ainesta myöhemmin käsiteltäväksi. Niinpä astevaihtelun opetus siirtyy ensimmäiseltä luokalta keskiasteelle, ja silloinkin sitä kosketellaan ensi sijassa vain käsitteen valaisemiseksi ja käytännön kysymyksenä; poikkeusten esittely on jätetty pois. Pääsanansa jäl-jessä olevan substantiiviattribuutin ja vierasperäisten sanojen kä-sittely on siirretty keskiasteelle. Sijojen merkitystehtävien tavan-mukaisen, turhan tieteellisluonteisen tarkastelun olen jättänyt ko-konaan pois. Mahdollista olisi ollut korvata se sijojen käyttöä kos-kevilla oikeakielisyysohjeilla, mutta koska kielioppi luetaan yleensä keskikoulussa, ne olisi luultavasti monessa tapauksessa otettu esille ikäasteen kannalta liian varhain.

Olen koettanut ottaa huomioon myös kieltenopetuksen tarpeet. Niinpä eräiden käsitteiden alkeisopetus on siirretty entistä hieman aikaisemmaksi. Objektin sijaksi esitetään heti alusta lähtien parti-

tiivin ohella akkusatiivi eikä genetiivi ja nominatiivi kuten vanhassa laitoksessa. Appositio-nimityksen tilalle lauseenvastiketta tarkoittamaan on otettu nimitys predikatiivinen lauseenvastike; appositio on omistettu yksinomaan pääsanansa jäljessä sijaitsevalle substantiiviattribuutille.

Niin kuin edellä sanotusta ilmenee, tavoitteenani on ollut keventää teoreettista opittavaa, kiinnittää entistä enemmän huomiota käytännön vaatimuksiin sekä järjestää oppiaines uudelleen näiden periaatteiden edellyttämällä tavalla. Muutoksia tehdessäni olen yrittänyt pitää mielessä, että tämä kielioppi on tarkoitettu nimenomaan oppikouluikäisille ja pääasiassa keskikouluasteelle. Toivon, että uusi laitos kykenee aikaisempien lailla palvelemaan koulujen äidinkielen opetusta tarkoituksenmukaisesti ja tehokkaasti.

Lopuksi pyydän kiittää kaikkia niitä kollegoja, joiden kanssa olen saanut vaihtaa kokemuksia ja neuvotella. Erityisesti kiitän läheisiä työtovereitani yliopettaja *Tauno Lähteenkorvaa* ja normaali-lyseonlehtori *Urho Johanssonia* keskusteluista ja vihjeistä, jotka ovat koituneet työni eduksi. Viimeksi mainittu on sitä paitsi lukenut myös käsikirjoituksen.

Kouluhallituksen toimeksiannosta käsikirjoituksen ovat tarkastaneet rehtori, yliopettaja *Sampo Hahtela* ja yliopettaja *Vuokko Raekallio-Teppo*. Heidän huomautuksistaan useimmat ovat johtaneet korjauksiin. Pyydän kiittää heitä.

Helsingissä 5. huhtikuuta 1964

Aulis Ojajärvi

Kuudennentoista painoksen alkusanat

Kuudenteentoista painokseen on tehty vähäisiä täsmennyksiä ja korjauksia. Muutoksia on kappaleissa 9, 11, 17, 27, 31, 68, 70, 83, 90, 93, 94, 113, 118, 143, 145, 152, 175, 179, 195, 204 ja 207. Huomautuksista kiitän erityisesti prof. *Paavo Nummista*, prof. *Terho Itkosta* ja prof. *Osmo Ikolaa*.

Helsingissä 5. huhtikuuta 1966

A. O.

lnessa 45 ja **interjektio**t (huudahdussanat) kappaleessa 51. Kertaa se, mitä niistä on sanottu.

Tehtävä

Etsi kaikki partikkelit seuraavasta:

Mies ja jalopeura

Mies ja jalopeura kävelivät kerran yhdessä. He tulivat vihdoinkin erään kaupungin portille. Portin yläpuolella oli kuva, jossa näkyi, kuinka mies tappoi jalopeuran. »Kas tuota kuvaa!» sanoi mies. »Siitä näet, kuinka ihminen tappaa jalopeuran.» Jalopeura sanoi: »Oi, kiitos suuri huomautuksestasi! Mutta muista kuitenkin yksi asia! Tuon kuvan on ihminen maalannut. Jos me jalopeurat olisimme maalareita, niin me aina maalaisimme tauluja, joissa jalopeurat tappavat ihmisiä.»

Lauseenjäsenistä

Pääsana

- 89 Lauseen **pääjäsenet** ovat subjekti ja predikaatti. Kappaleessa 38 puhuimme myös **pääsanasta**. Pääsanalla tarkoitetaan sitä sanaa, jota määrite selittää. Jos määrite liittyy predikaattiin, on predikaatti sen pääsana. Jos se liittyy subjektiiin, on subjekti pääsanana. Jos se selittää kumpaakin, sen pääsanaksi on katsottava molemmat. Mutta myös määrite voi olla toisen määritteen pääsanana.

I. Tarkastelemme seuraavassa muutamia lauseita. Erotamme erikseen subjektin ja predikaatin kaikkine määritteineen sekä merkitsemme kustakin määritteestä sen pääsanaan viittaavan nuolen.

1. *Uusi, punainen auto ajaa hiljakseen tiellä.*

Etsi pääjäsenet! Sanat *uusi* ja *punainen* vastaavat kysymykseen »millainen auto?» ja ovat siis *auto* sanan määritteitä. Sana *hiljakseen* vastaa kysymykseen »miten ajaa?», joten se on *ajaa* sanan määrite. Sana *tiellä* saadaan kysymällä »missä ajaa?», joten sen pääsana on samoin *ajaa*. Saamme seuraavan kuvion:

a u t o
↑ ↑
uusi punainen

a j a a
↑ ↑
hiljakseen tiellä

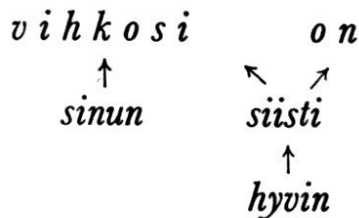
2. *Juuri kaupungista saapunut setä antoi minulle pussin makeisia.*

Etsi pääjäsenet! Sanaa *juuri* kysytään »milloin saapunut?», joten sen pääsana on *saapunut*. Miten kysyt sanaa *kaupungista*? Mikä siis on senkin pääsana? Sanaa *saapunut* voidaan kysyä esim. »millainen setä?», joten se on *setä* sanan eli subjektin määrite. Miten on kysyttävä, jotta vastaukseksi saataisiin *minulle*? Se on siis predikaatin määrite. Miten kysytään, että vastauksena olisi *pussin*? Sekin on näin ollen predikaatin määrite. Sanaa *makeisia* voidaan kysyä »mitä (antoi) pussin?», joten se on määrite sanalle *pussin*. Saamme kuvion:

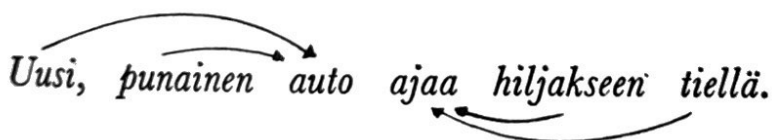

3. *Sinun vihkosi on hyvin siisti.*

Etsi pääjäsenet! Miten on kysyttävä sanaa *sinun*? Mikä on sen pääsana? Sana *siisti* vastaa kysymykseen »millainen vihkosi on?» ja selittää yhtäaikaan subjektia ja predikaattia, joten se on niiden kummankin määrite. Miten kysytään sanaa *hyvin*? Mitä sanaa se määrittää? Saamme kuvion:

II. Nuolet määritteistä pääsanaan voidaan piirtää myös näin:

Sinun viikkosi on hyvin siisti.

Tehtävä

Merkitse edellä selostettuun tapaan nuolet määritteistä pääsanoihin erikseen kussakin seuraavista virkkeistä:

Eräänä kauniina päivänä herra Petteri meni metsään. Siellä herra Petteri kuunteli lintujen laulua. Hän taittoi kauniin kukan maasta. Hän pani kukan takkinsa rintapieleen. Siinä se tuoksui ihanasti. Herra Petteri palasi metsästä hilpeästi vihellellä. Hän oli kovasti iloinen.

Predikatiivi

- 90 Eräät verbit ovat merkitykseltään niin vähän sanovia, että ne tarvitsevat täydennykseksi jotakin, jotta lause saisi erikoissällyksensä. Tällainen väritön verbi on varsinkin *olla*. Esim. lause *Omena on* ilmoittaa vain subjektin olemassaolon, ei muuta. Sen kuultuamme tai luettuamme mielessä herää erilaisia kysymyksiä: mikä, millainen, millaista, kenen omena on? Lause siis tarvitsee jonkin lisäyksen, joka täydentää predikaattia ja samalla sen välityksellä selittää subjektia, toisin sanoen siihen on lisättävä predikaatin ja subjektin yhteinen määrite.

	Vastaa kysymykseen:	Sija:
Omena on <i>makea</i> .	millainen?	nom.
Omena on <i>makeaa</i> .	(millaista?)	part.
Omenat ovat <i>makeita</i> .	(millaisia?)	part.
Varpunen on <i>lintu</i> .	mikä?	nom.
Varpuset ovat <i>lintuja</i> .	mitä?	part.
Kirves on <i>isännän</i> .	kenen?	gen.
Kynä on <i>minun</i> .		

Määrite, joka merkitykseltään vaillinaisen verbin väli-

Syntymäpäivillä

Olin menossa Villen syntymäpäiville. Tiesin, että siellä saataisi kaikenlaista hyvää ja leikittäisi hauskoja leikkejä. Kun me oltiin sitten piilosilla, ilmoitti tati: »Tulkaatte nyt kaikki pöytään! Matti istukoon tähän.» Sitten me saatiin vielä hedelmiä. Aika kului kuin siivillä. Ajattelin, että kotiväki ollenee jo huolissaan, ja sanoin: »Minä täydyn jo mennä.» Minun kanssa lähti muutkin pois.

Alistaiset ja rinnasteiset lauseet

Olemme todenneet (kpl 52-53), että sivulause täydentää ja selittää päälausetta. Se on siis päälauseen **m ä ä r i t t e e n ä**. Tämä havaitaan seuraavista esimerkeistä: III

Lähdemme huomenna marjaan,

päälause

jos äiti tulee mukaan.

sivulause

Tässä virkkeessä sivulause vastaa kysymykseen: millä ehdolla? Se on siis päälauseen adverbiaalina.

Toivomme,

päälause

että saamme astiat täyteen.

sivulause

Tässä virkkeessä sivulause on kokonaisuudessaan päälauseen predikaatin objekti.

On hauskaa,

päälause

että on kaunis ilma.

sivulause

Päälauseen predikaattina on *on*. Kysymme subjektia: mikä on? Vastaus: *että on kaunis ilma*. Sivulause saattaa siis olla subjektikin.

Tehtävä

Kirjoita seuraavat virkkeet yllä esitetyn mukaisesti siten, että merkitset pl. ja sl. ja sijoitat sivulauseen riviä alemmaksi kuin päälauseen:

Leila ei tiennyt, että hän saisi jouluna kameran. Koska hän ei osannut sitä odottaa, hän koki suuren yllätyksen. Kun hän sai paketin avatuksi, hän nautti kykeni puhumaan. Sitten hän riensi äidin kaulaan, mutta eipä hän iäkään unohtanut. Hän oli niin onnellinen, että se lämmitti sivullisiakin. Jos hän olisi saanut jotakin muuta yllättävää, se ei olisi niin ilahduttanut.

Alisteiset lauseet

112 Koska sivulause on virkkeessä tavallisesti päälauseen määritteenä, sanomme sitä **alisteiseksi lauseeksi**. Sitä lausetta, jota se määrittää, sanomme **alistavaksi** eli **hallitsevaksi lauseeksi**.

On hauskaa,

päälause

että huomasi,

sivulause

miten helppoa tämä on.

sivulause

Ajattelemme kahden ensimmäisen lauseen suhdetta. Kumpi on alisteinen, kumpi hallitseva? Ajattelemme sitten toisen ja kolmannen lauseen suhdetta. Kumpi on määritteenä? Kolmas on siis keskimmäisen suhteen alisteinen. Näin ollen keskimmäinen lause *että huomasi* on hallitseva lause kolmannen suhteen, mutta alisteinen ensimmäisen suhteen.

Jos autat minua,

sivulause

kun tarvitsen apua,

sivulause

annan sinulle tämän.

päälause

Ensimmäinen lause on alisteinen kolmannen suhteen, mutta vuorostaan toisen eli keskimmäisen suhteen hallitseva.

Havaitsemme siis, että päälause on aina hallitsevana lauseena; sivulause on tavallisesti alisteisena lauseena, mutta se voi olla myös hallitsevana lauseena toisen sivulauseen suhteen.

Sivulauseita on kolme päälajia: 1) **konjunktiolauseet**, 2) **epäsuorat kysymyslauseet** ja 3) **relatiivilauseet**.

Huomaa! Sivulause on aina erotettava päälauseesta pilkulla.

4. Äiti yksin jäi valvomaan. Nuorin lapsi oli kipeä. 5. Sairas lapsi nukahti pian. Hän ei enää vaikeroinut. 6. Äiti ei kuitenkaan uskaltanut nukkua. Hän valvoi yhä edelleen. 7. Häntäkin alkoi väsyttää. Hän ponnisteli kovasti unta vastaan. 8. Kaikki oli hiljaista. Yhtäkkiä alkoivat kirkonkellot soida. 9. Taivas näytti aivan punaiselta. Huone muuttui kerrassaan valoisaksi. 10. Äiti katsoi ikkunasta. Hän näki naapuritalon täydessä tullessa.

3. Yhdistä seuraavista lauseista aina kolme tai useampia yhdeksi virkkeeksi. Välimerkit (kpl 48)!

1. Äiti herätti heti talon väen. Hän puki lapset. Hän otti sairaan pienokaisen syliinsä. Hän vei lapsen turvapaikkaan. 2. Isä puki päällensä. Hän otti kirveen seinästä. Hän syöksyi ulos. 3. Liekit loimusivat korkealle. Ne sytyttivät ulko-
huonerivin. Ne uhkasivat jo naapuritaloa. 4. Karja ajettiin pois navetasta. Naapuritalosta korjattiin kaikki irtain tavara. Ruiskut pantiin käymään. 5. Vihdoin liekit laimenivat. Tulen voima masentui. Naapuritalot pelastuivat. 6. Ihmishenkiä ei menetetty. Karjakin pelastettiin. Talon onnettomilta asukailta tuhoutui kaikki muu omaisuus.

Lauseiden suhteen havainnollistaminen

117 Virkkeen eri lauseiden suhde toisiinsa on tärkeätä tietää, koska vasta silloin osaamme kirjoituksessa ilmaista asian selvästi ja käytämme välimerkkejä oikein. Siitä syystä tutkimme vielä lauseiden keskinäistä suhdetta piirroksin. Lausetta kuvaa yksinkertaisesti vain suora viiva.

Tyyppi 1. Päälause ja sivulause:

Täällä on mies, joka kysyy sinua.

päälause

sivulause

Tyyppi 2. Päälause ja kaksi sivulausetta, joista jälkimmäinen on edellisen suhteen alisteinen:

Täällä on mies, joka sanoo, että hän tuntee sinut.

päälause

sivulause

sivulause

Tyyppi 3. Päälause ja kaksi rinnasteista sivulausetta:

Täällä on mies, jonka sinä tunnet ja jolla on sinulle asiaa.

päälause

sivulause

sivulause

Tyyppi 4. Päälause ja kaksi yhteen kuulumatonta sivulausetta:
Koska ilma on kaunis, teemme nyt retken, josta on ollut puhe.

sivulause päälause sivulause

Tyyppi 5. Kaksi päälausetta ja niitä yhteisesti määrittävä sivulause:

Teemme retken ja pidämme hauskaa, koska ilma on kaunis.

päälause päälause sivulause

Tehtävä

Esitä piirroksen avulla seuraavat yhdyslauseet:

Saamme nuhteita, jos opettaja huomaa, että olemme jääneet sisälle välitunnin ajaksi, vaikka on kaunis ilma. Kun joulu lähestyy, valmistan lahjoja, joita annan omaisilleni. Lamppu valaisi heikosti ja sammui pian, vaikka siinä oli öljyä. Hän sanoi, että hän oli sairas ja ettei hän jaksanut tulla.

Nominaalimuodot

Pojat ovat *urheilemassa*. Nyt he alkavat *lyödä* palloa. Tytöt tulevat *katsomaan*. Eräs *juokseva* poika kaatuu. Hän rupeaa *itkemään*. *Loukkaantunutta* polvea särkee kovin.

Poika on *säälittävän* näköinen. Myös *urheiltaessa* sopii olla varovainen.

Kursivoidut verbin muodot eivät ole persoonamuotoja, sillä niissä ei ole persoonapäätteitä. Mitä päätteitä niissä sen sijaan on? (Esim. *pelaamas|sa*, *katsoma|an*, *loukkaantunut|ta*, *säälittävä|n*). Koska nämä verbin muodot taipuvat sijoissa kuten nominit ja niitä käytetään samoina lauseenjäseninä kuin nomineja (ks. kpl 119), niitä sanotaan **nominaalimuodoiksi**.

Nominaalimuodot ovat kuitenkin verbin luonteisia siinä, että ne esiintyvät aktiivissa ja passiivissa sekä saavat samanlaisia määritteitä (objektin ja adverbiaalin) kuin verbit.